

Vlastnosti funkcí

Jiří Fišer

22. října 2007

Omezenost funkce

Definice

Funkce f se nazývá

*(**shora, zdola**) omezená na množině $M \subset D(f) \Leftrightarrow$ tuto vlastnost má množina $f(M)$;*

*nazývá se (**shora, zdola**) omezená $\Leftrightarrow$ tuto vlastnost má množina $H(f)$.*

Příklady

Funkce $y = x^2$ je omezená zdola, není omezená shora a není omezená,
ale na množině $\langle -10, 10 \rangle$ je omezená.

Omezenost funkce

- f omezená na $M \iff \exists K, L \in \mathbb{R} : f(M) \subset \langle K, L \rangle$.
- f omezená $\iff$ omezená na každé množině $M \subset D(f)$.

Omezenost funkce

- Supremum množiny $f(M)$ nazýváme **supremum funkce** na množině M a označujeme $\sup_{x \in M} f(x)$;
- podobně $\inf_{x \in M} f(x)$.
- Má-li množina $f(M)$ největší prvek, pak toto číslo nazýváme **největší hodnota funkce** f na množině M nebo též *globální (absolutní) maximum* funkce f na množině M ; značí se $\max_{x \in M} f(x)$,
- podobně $\min_{x \in M} f(x)$.
- Pokud $M = D(f)$, pak označení $x \in M$ vynecháváme.

Monotónnost

Definice

Funkce f se nazývá **rostoucí** (**klesající**, **neklesající**, **nerostoucí**) na množině $M \subset D(f) \Leftrightarrow \forall x_1, x_2 \in M$ platí:

$$\begin{aligned}x_1 < x_2 &\Rightarrow f(x_1) < f(x_2) \quad (\text{rostoucí}) && M+RM \\&\Rightarrow f(x_1) > f(x_2) \quad (\text{klesající}) && M+RM \\&\Rightarrow f(x_1) \leq f(x_2) \quad (\text{neklesající}) && M \\&\Rightarrow f(x_1) \geq f(x_2) \quad (\text{nerostoucí}) && M\end{aligned}$$

- Funkci f rostoucí na $D(f)$ nazýváme **rostoucí** (tj. neuvádíme, kde je rostoucí), podobně funkce **klesající**, **neklesající**, **nerostoucí**.
- Pro funkce rostoucí a funkce klesající používáme souhrnný název funkce **ryze monotónní**; souhrnný název pro všechny čtyři uvedené druhy funkcí je funkce **monotónní**.

Monotónnost

Příklad

Funkce $y = \frac{1}{x}$ je

- klesající na intervalu $(-\infty, 0)$ a je
- klesající i na intervalu $(0, +\infty)$, ale
- není klesající (tj. není klesající na $D(f)$).

Monotónnost v bodě

- Monotónnost na množině — globální vlastnost funkce,
- monotónnost v bodě — vlastnost lokální.

Definice

Funkce f se nazývá **rostoucí v bodě** $x_0 \in D(f)$ $\Leftrightarrow$

- $\exists U(x_0) \subset D(f)$ tak, že
- $\forall x \in P(x_0-) \text{ platí } f(x) < f(x_0)$ a
- $\forall x \in P(x_0+) \text{ platí } f(x_0) < f(x)$.

Podobně definujeme funkci

- *klesající* (*nerostoucí*, *neklesající*) v bodě x_0 a dále funkci
- *rostoucí*, *klesající*, *nerostoucí* a *neklesající* v bodě x_0 **zleva** resp. **zprava**.

Vztah monotónnosti v bodě a na intervalu

Věta

Funkce f definovaná na intervalu (a, b) je na tomto intervalu rostoucí (klesající, nerostoucí, neklesající) $\Leftrightarrow$ má takovou vlastnost v každém bodě tohoto intervalu.

Princip důkazu pro f rostoucí.

- 1) f rostoucí na (a, b) $\implies$ rostoucí v každém bodě $x_0 \in (a, b)$
- 2) f rostoucí v každém bodě $x_0 \in (a, b)$ $\implies$ rostoucí na (a, b)

Vztah monotónnosti v bodě a na intervalu

f rostoucí na $(a, b) \implies$ rostoucí v každém bodě $x_0 \in (a, b)$

- Nechť je f rostoucí na (a, b) .
- Zvolíme libovolný bod $x_0 \in (a, b)$ a jeho okolí $P(x_0) \subset (a, b)$.
- Je-li

$$x_1 \in P(x_0-), \quad x_2 \in P(x_0+),$$

je

$$x_1 < x_0 < x_2$$

a monotónnost v bodě x_0 plyne z monotónnosti na (a, b) .

Vztah monotónnosti v bodě a na intervalu

f rostoucí v každém bodě $x_0 \in (a, b) \implies$ rostoucí na (a, b)

Zvolíme dva body $x_1 < x_2$ a dokážeme, že $f(x_1) < f(x_2)$.

- Pro každé x' z jistého $P(x_1+)$ je $f(x_1) < f(x')$;

$$m = \sup(M), \quad M = \{x \in (a; b) : f(x_1) < f(x')\}$$

- Kdyby $m < b$, bylo by $m \in M$, neboť i v m je f rostoucí a podle 2. vlastnosti suprema $\forall P(m-)$ obsahuje bod $x' \in M$, tedy $f(x_1) < f(x') < f(m)$.
- Současně by existovalo pravé okolí $P(m+) \subset (a, b)$ tak, že by pro všechny jeho body x'' platilo $f(x'') > f(m) > f(x_1)$, tj. $x'' \in M$, $x'' > m$ a to je spor s 1. vlastností suprema.
- Proto $m = b$, takže $x_2 \in M$ a $f(x_1) < f(x_2)$.

Například funkce $y = \operatorname{sgn} x$ je rostoucí v bodě 0.

Definice

*Funkce f se nazývá **sudá** (**lichá**) $\iff \forall x \in \mathbb{R}$ platí*

$$x \in D(f) \implies -x \in D(f) \wedge f(-x) = f(x) \quad (f(-x) = -f(x)).$$

- Příklad sudé funkce: $y = \cos x$,
- příklad liché funkce: $y = \sin x$.

Úloha

Dokažte, že funkce $y = 3x^2 - 5$, $y = |x|$ a Dirichletova funkce χ jsou sudé a že $y = 2x^3 + x$, $y = x|x|$ a $y = \operatorname{sgn} x$ jsou funkce liché.

Pro polynomické funkce platí:

- jsou-li v polynomu jen členy se sudými exponenty, je daná funkce sudá,
- jsou-li zde jen členy s lichými exponenty, je funkce lichá.

- Kartézský graf sudé funkce je souměrný podle osy y ,
- graf liché funkce je souměrný podle počátku.

Periodičnost

Definice

Funkce f se nazývá **periodická** $\iff \exists p \in \mathbb{R}, p \neq 0$ tak, že $\forall x \in \mathbb{R}$ platí

- 1) $x \in D(f) \Rightarrow (x \pm p) \in D(f)$,
- 2) $\forall x \in D(f) : f(x \pm p) = f(x)$.

Číslo p se nazývá **perioda** funkce f .

- Je-li p perioda funkce f , je $\forall k \in \mathbb{Z}$ také číslo kp periodou funkce f .
- Nejmenší kladná perioda p_0 , pokud existuje, se nazývá *primitivní* (též *základní*) *perioda* funkce f .
- Konstantní funkci zpravidla mezi periodické funkce nepočítáme.

Příklady periodických funkcí:

- $y = \sin x$ ($p_0 = 2\pi$),
- $y = \operatorname{tg} x$ ($p_0 = \pi$).

Úloha

Dokažte, že

- *funkce $y = x - [x]$ je periodická s periodou $p_0 = 1$ a že*
- *Dirichletova funkce χ je periodická a periodou je každé racionální číslo různé od nuly; zde p_0 neexistuje.*

Někdy je užitečné chápat periodičnost jen „jednostranně“, například „**periodičnost vpravo**,“ tj. tak, že v definici místo $(x \pm p)$ uvažujeme jen **$(x + p)$** , kde $p > 0$.

Operace s funkcemi

- Rovnost funkcí
- Částečné uspořádání
- Zúžení (restrikce)
- Algebraické operace
- Skládání funkcí

Rovnost funkcí:

$$f = g \iff \forall x, y \in \mathbb{R} : ((x, y) \in f \iff (x, y) \in g).$$

Obráceně, je-li $f \neq g$, znamená to, že buď $D(f) \neq D(g)$ nebo $\exists x' \in D(f) \cap D(g)$ tak, že $f(x') \neq g(x')$.

Částečné uspořádání:

Je-li F množina funkcí a jsou-li všechny funkce definovány na M , definuje se na F částečné uspořádání nerovností $f < g$.

Úloha

Definujte nerovnost $f < g$ na M a objasněte její geometrický význam.

Například funkce $y = |x|$ a funkce $y = x + 1$ nejsou srovnatelné na $\mathbb{R}$, ale na $(0, +\infty)$ ano.

Zúžení (restrikce) funkce:

Mějme funkci f ; její restrikcí nazveme funkci g takovou, že $D(g) \subset D(f)$ a na $D(g)$ je $g(x) = f(x)$.

Algebraické operace:

$\forall x \in D(f) \cap D(g)$ se definuje

- $(f + g)(x) = f(x) + g(x),$
- $(f - g)(x) = f(x) - g(x),$
- $(f \cdot g)(x) = f(x) \cdot g(x),$
- $(f/g)(x) = f(x)/g(x)$ (pokud $g(x) \neq 0$).

Skládání funkcí:

- Mějme funkce f, φ a necht' $H(\varphi) \subset D(f)$.
- Pak složenou funkci $F = f \circ \varphi$ definujeme takto:
  - ▶ $(f \circ \varphi)(x) = f[\varphi(x)]$, přičemž
  - ▶ funkci f nazýváme *vnější funkce* a
  - ▶ funkci φ *funkce vnitřní*.

- Například ve složené funkci

$$y = \sin 2x$$

je vnější funkce $y = \sin u$, vnitřní funkce $u = 2x$.

- Funkce může být složena i vícekrát, například

$$y = e^{\sin(3x+1)}.$$

Skládání funkcí:

- Složenou funkci můžeme vytvořit substitucí proměnné.
- Máme-li například funkci $y = 1 - x$ a dosadíme $x = \sin t$, dostáváme složenou funkci $y = 1 - \sin t$.
- Zvláštním případem složené funkce je $|f|$. Vnější funkce je $y = |z|$, vnitřní funkce $z = f(x)$.

Úloha

Zobrazte funkci

$$y = |x^2 - 2x|.$$

Funkce prostá

Definice

Funkce f se nazývá **prostá na** $M \subset D(f)$ $\iff \forall x_1, x_2 \in M$ platí:

$$x_1 \neq x_2 \Rightarrow f(x_1) \neq f(x_2)$$

a nazývá se **prostá** $\iff$ je prostá na $D(f)$.

Množina M , na níž je funkce prostá, se nazývá jejím **oborem prostoty**.

Například funkce

$$y = x^2$$

není prostá, ale je prostá třeba na intervalu

$$\langle 0, +\infty \rangle,$$

který je jejím oborem prostoty.

Funkce prostá

Věta (vztah prostoty a ryzí monotónnosti)

Je-li funkce ryze monotónní na M , je prostá na M .

Důkaz.

plyne z toho, že $x_1 < x_2 \Rightarrow x_1 \neq x_2$ a stejně i pro funkční hodnoty plyne z nerovností „<“, „>“ nerovnost „ $\neq$ “.

- Obrácený vztah neplatí, existují prosté funkce, které nejsou monotónní, například funkce $y = \frac{1}{x}$.
- Prostota funkce f je základním předpokladem pro to, aby inverzní relace f^{-1} byla zobrazením a tedy funkcí.

Funkce inverzní

Definice

*Inverzní zobrazení f^{-1} k prosté funkci (na M) f nazýváme **inverzní funkce**.*

- Je-li tedy funkce f prostá, pak k ní existuje funkce inverzní f^{-1} a platí

$$(x, y) \in f \Leftrightarrow (y, x) \in f^{-1};$$

přitom

$$D(f^{-1}) = H(f), \quad H(f^{-1}) = D(f).$$

- Je-li f prostá na M , pak inverzní funkce má

$$D(f^{-1}) = f(M), \quad H(f^{-1}) = M.$$

Na M platí $f^{-1}(f(x)) = x$ a na $f(M)$ platí $f(f^{-1}(x)) = x$.

Funkce inverzní

Geometrický význam:

Grafy funkcí f a f^{-1} jsou souměrně sdružené podle přímky $y = x$ (osy I. a III. kvadrantu).

- Například funkce $f : y = x^2 - 1$ je prostá na $M = \langle 0, +\infty \rangle$, $f(M) = \langle -1, +\infty \rangle$.
- Inverzní funkce f^{-1} je definována na $\langle -1, +\infty \rangle$ a platí $x = y^2 - 1$ tj. $y = \sqrt{x + 1}$.
- Pro $x \in \langle 0, +\infty \rangle$ je $f^{-1} \circ f(x) = \sqrt{(x^2 - 1) + 1} = \sqrt{x^2} = x$,
- pro $x \in \langle -1, +\infty \rangle$ je $f \circ f^{-1}(x) = (\sqrt{x + 1})^2 - 1 = x$.

Funkce a funkce k nim inverzní tvoří dvojice funkcí navzájem inverzních, neboť $(f^{-1})^{-1} = f$.

- Existují i funkce inverzní samy k sobě; graf takové funkce je souměrný podle přímky $y = x$ (například funkce $y = 1/x$, $y = a - x$, $y = x$).

Funkce inverzní

Některé vlastnosti funkcí se přenášejí na funkce inverzní.

Věta (o monotónnosti inverzní funkce)

Je-li funkce f rostoucí (klesající), je funkce f^{-1} také rostoucí (klesající).

Princip důkazu pro f rostoucí:

- Nechť funkce $y = f(x)$ je rostoucí:

$$(x_1 < x_2) \implies (y_1 = f(x_1) < y_2 = f(x_2)).$$

- Je-li $y_1 < y_2$, pak nemůže platit $x_1 > x_2$, protože z toho by plynulo $y_1 > y_2$.

Rozšíření pojmu funkce

Pojem funkce se v matematice používá i v širším pojetí, zejména jako zobrazení z nějaké množiny M do množiny $\mathbb{R}$, $\mathbb{C}$, případně i do jiné množiny.

- a) Je-li M množina uspořádaných n -tic $P = (x_1, \dots, x_n)$ reálných čísel, je funkce $y = f(P)$ reálnou *funkcí n proměnných*.
- b) Je-li M množina (systém) množin X , pak lze definovat různé *množinové funkce*; například:
  - * Jsou-li množiny $X \in M$ konečné, definuje se množinová funkce n , kde $n(X)$ je *počet prvků* množiny X .
  - * Jsou-li X křivky resp. rovinné obrazce resp. tělesa, definují se množinové funkce $s(X)$ (*délka křivky*) resp. $P(X)$ (*obsah – míra rovinného obrazce*) resp. $V(X)$ (*objem – míra tělesa*).

Rozšíření pojmu funkce

c) *Práce s texty.*

V souvislosti s počítači vznikla větší potřeba práce s texty; množinu všech textů označíme T . Příklady *textových konstant*: 'Praha', 'JAN HUS', ". Apostrofy zde uvedené mají úlohu omezovačů, tj, nezapočítávají se do textu. První z uvedených konstant má tedy 5 znaků, druhá konstanta má 7 znaků (také mezera mezi slovy je znak) a třetí konstanta je tzv. prázdný text. Mezera je jedním ze znaků, takže například 'Praha' je jiný text než 'Praha∨' (tento text má 6 znaků; zde '∨' je značka mezery), tedy 'Praha' $\neq$ 'Praha∨'.

Jsou-li x, y *textové proměnné* na množině T , lze položit (dosadit) například $x := \text{'Praha'}$, $y := \text{'Zlín'}$; pak $x < y$ (tj. 'Praha' < 'Zlín'), neboť jde o *abecední uspořádání*. Nejběžnější operací s texty je *spojování textů*. Má-li například textová proměnná x hodnotu 'Praha∨' a proměnná z hodnotu '4', pak $x + z = \text{'Praha∨4'}$.